

FEHÉR FERENC

1933–1994

1971-ben Lukács György halála nemsokára véget vetett a Magvető Könyvkiadó és Lukács tanítványai közötti együttműködésnek. Ebben a fordulatban veszett el Márkus György tervezett könyve, a TUDÁSUNK FUNDAMENTUMA, Vajda Mihály VÁLTOZÓ EVIDENCIÁK-ja. Fehér Ferenc MAGATARTÁSOK című vastag tanulmánykötete 1972-ben már ki volt nyomtatva, éppen el akarták küldeni a szerzőnek átolvasásra. A kiadó igazgatója nem tétovázott, a korrektúrapéldányokat biztonsági szakemberhez illő logisztikával begyűjtette, nehogy írmagja maradjon egy esetleges szamizdatterjesztésre, s a kiadást leállította.

Ritkán dokumentálható ilyen pontosan egy jelentékeny kulturális veszteség. Fehér, aki megalkuvásra, de még véleménye megfontolt elhallgatására is alkatilag képtelen ember volt, magyarországi évei nagyobb részében egy cseplői szakközépiskolában tanított; még akkor is, amikor barátai és elvbarátai már akadémiai intézetekben és az egyetemen élvezhették a kutatás szabadságát (ami persze az ismert Aczél-féle doktrína szerint nem jelentette a publikáció szabadságát, s aminek korlátait az 1973-as párthatározat és az azt követő állásvesztések drasztikusan megmutatták). Fehér kevés szabadidejében tanulmányokat és bírálatokat írt. Ezek közül azok, amelyek megjelenhettek, nagy visszhangot vertek. Diáktársaim könyvespolcán, amiként a magamén is, gyakran láttam egy-egy folyóirat – *Kortárs*, *Valóság*, *Új Írás*, *Kritika*, *Irodalomtörténet* – gerincére feljegyezve, hogy abban Fehér-cikk található. (A fekete borítójú *Filmkultúrára* nem lehetett írni.)

Fehér *filozófiai megalapozású kultúrkritikát* művelt; ez ritka madár volt – s maradt – Magyarországon. Műbírálatai és eszmetörténeti tanulmányai – Lukácsról, Sartre-ról, Ernst Blochról, s az egyetlen ez időben megjelenhetett könyve, *AZ ANTINÓMIÁK KÖLTŐJE* Dosztojevszkijről – nem választhatók el egymástól. De beszéljünk most a műkritikusról, mivel Fehér életművének ez az a rétege, amelyet eltemetett a perzekúció, könyvének betiltása, emigrációba kényszerítése és ebből következő pályamódosítása.

Nem tartozott az *élvező* típusú kritikusok közé – ez patetikus, korai gyásszal, fájdalmakkal sújtott karakterétől távol állt. Mint életét, kritikus szemléletét is a *szolidaritás* vezérelte – az emberi szenvedéssel, a megalázottakkal és megszorítottakkal. A műalkotásokban is ezt a történetbölcseleti perspektívát, a szolidáris *magatartásokat* kereste. „*Gondoljatok a télre, s a homályra / E völgyben, melynek jajszáva kiált*” – írta Brecht. Ő mindig arra gondolt. Az ilyen kritikus kereső és nem bevaró. Nem körképet ad egy kultúráról, érdeklődését jelentős alkotók is elkerülhetik. De mikor szolgált nagy kritikus valaha is teljes katalógussal?

Az ilyen kritikus veszedelme, hogy keresése során megálmodja és megkonstruálja valakinek a jelentőségét, belelátja a reményeit valamibe, ahol az nem található. Nos, Fehér megvesztegethetetlensége saját reményeire is kiterjedt. Kritikusai érzéke megóvta a mérték elvesztésétől, s noha bírálatai ideologikusak voltak (így álltak összefüggésben egyéb műveivel s a Lukács-iskola filozófiai mozgalmával), ideológiai rokonszenv nem befolyásolta értékítéletét.

Szerencséje volt – barátain és házasságán kívül talán ez egyszer életében – kibontakozóban volt egy jelentékeny plebejus művészet, Jancsó Miklós korai filmművészete. Fehér mellé állt: értelmezte és védelmezte. Jancsó e filmjei – mindenekelőtt a „görög” *CSEND ÉS KIÁLTÁS* – ma már klasszikusok, de Fehér egykorú bírálatainak mélységét és hevületét azóta sem közelítette meg senki. S ott vannak egyéb bírálatai, amelyek az én nemzedékem számára felejtethetetlenek, de a műértők és műbírálók következő nemzedékei, mivel a *kötet* nem születhetett meg, már nem ismerik: Illyés- és Benjámín László-pályaképe, Konrád első regényéről, Déry önéletrajzáról írott kritikája, Semprun- és Ajtmatov-nagyesszéje.

Egy – egyetlen – folyóiratszám, az *Új Írás* 1968. szeptemberi száma mutatja, hogy a kritikus milyen szerkesztő lehetett volna. De a dátum magáért beszél: Fehér barátaival szolidarizálva és a csehszlovákiai intervenció ellen tiltakozva ugyanolyan természetességgel mondott le néhány hónapja kapott szerkesztői állásáról, mint 1973-ban a végre elnyert kutatói státusáról.

A publikációs tilalmak, a munkanélküliség s végül az 1977-es emigráció, mint mondtam, eltemette a kritikust. Kis népek fiai gyakran a száműzetésben lesznek provinciálisak. Fehér jelentős történetfilozófiai, politikai filozófiai művek és politikai elemzések egész sorát publikálta számos nyelven, mindig különös figyelemmel fordulva régióink felé. A művészet- és kultúrfilozófus sem hallgatott el. A rendszerváltás után ezek a művek könyvekben és folyóiratokban – nem utolsósorban a *Holmi* hasábjain – hazatértek. Fehér is mind többet tartózkodott Magyarországon, s arra készült, hogy az év nagyobb részét ezután itthon tölti. Tele volt tervekkel, évtizedekre való megírnivalóval.

E sorok írója azt remélte, hogy a műkritikus is feltámad a hazai környezetben. Mert érdeklődése sohasem fordult el kultúránktól, figyelemmel kísérte – s mint mindent, ezt is szenvedélyesen – Kertész Imre, Kornis Mihály, Esterházy Péter, Nádas Péter, Petri György, Márton László és mások munkásságát, új magyar filmeket nézett, új magyar zenét hallgatott, festők műtermeit látogatta.

A problémák megoldására, végiggondolásra mindig kész elme, a részvételre, együttérzésre s a teljesítmény előtti megindulásra mindig kész szív csak így állhatott le: egyik pillanatról a másikra. De miért, miért ilyen korán?

Radnóti Sándor